INSTITUT ROYAL DU PATRIMOINE ARTISTIQUE
KONINKLIJK INSTITUUT VOOR HET KUNSTPATRIMONIUM
N° D'ORDRE
VOLGNUMMER
05 0654
BRUSSEL
BRUXELLES

Vlaamse Miniaturen

1404-1482

Onder leiding van Bernard Bousmanne et Thierry Delcourt

Catalogus onder redactie van
Ilona Hans-Collas, Pascal Schandel,
Céline Van Hoorebeeck en Michiel Verweij

Nederlandse versie onder coördinatie
van Ann Kelders en Michiel Verweij
met medewerking van Charlotte Belayew

Bibliothèque nationale de France / Koninklijke Bibliotheek van België

initialen getuigt van de moeilijkheden tijdens de versiering van dit handschrift. Geleidelijk werd de ene meester vervangen door een andere en op f. 128r is zelfs de tussenkomst van een derde hand op te merken. Waarom het eerste atelier na ruim een derde van het handschrift uiteindelijk volledig stopte met deze onderneming ontgaat ons echter. Dit in elkaar grijpen van het werk van verschillende ateliers opende wel interessante perspectieven in de studie naar de praktijken ervan. Dat geldt ook voor het feit dat op vier folia die door een van de Meesters van Guillebert de Mets werden verlucht nog aantekeningen in het Nederlands te vinden zijn. Die moesten de verluchter wat aanwijzingen geven en zijn per ongeluk vergeten: zij wijzen er wel op dat de kunstenaar in kwestie Nederlandstalig was.

Het handschrift werd in 1467-1469 vermeld in de bibliotheek van de hertog van Bourgondië. Nadat het deel uitmaakte van de verzamelingen van de de Croÿ's, van Margaretha van Oostenrijk en Maria van Hongarije, keerde het terug naar de Bibliotheek van Bourgondië waar het geregeld in inventarissen vermeld werd tot graaf d'Argenson het in 1748 voor zijn eigen collectie reserveerde en later naliet aan zijn neef, markies de Paulmy.

Bibliografische oriëntatie: König 1989; *Manuscrits à peintures* 1993, p. 74-75, n° 32; Tesnière 1999; *Medieval Mastery* 2002, p. 286-287, n° 74; Somers 2002; Bozzolo 2004; *Boccace* 2009.

Danielle Muzerelle

11 Verzamelbundel samengesteld uit: Christine de Pizan, *L'Epistre d'Othéa*, Martinus van Braga, *De quattuor virtutibus cardinalibus* (oftewel) *Formula honestae vitae* in de vertaling van Jean Courtecuisse (*Sénèque des quatres vertus*), Christine de Pizan, Jean de Montreuil et Gontier Col, *Débat sur le Roman de la Rose*, Albertano da Brescia, *De arte loquendi et tacendi* (*ung traitie de parler et de taire*, vertaler onbekend), Eustache Deschamps of Jean Munier (?), *Des cinq lettres du nom de Paris*, Guillebert de Mets, *Description de la ville de Paris et de l'excellence du royaume*

Gent (?), 1434 of later • Perkament, ii (perkament) + i + 142 + ii (papier) + ii (papier), ca. 330 × 235 mm, 1 volbladminiatuur
Herkomst: opdrachtgever onbekend; Filips de Goede • Brussel, KBR, ms. 9559-64

Parijs zou de rode draad kunnen zijn van de zes werken in deze verzamelbundel: twee ervan handelen over de stad zelf, de vier andere zijn er geschreven of vertaald en waren er erg populair. Tal van verzamelbundels die in de Franse hoofdstad werden gemaakt, bevatten een of meerdere van deze teksten. Het ziet er dan ook naar uit dat de opdrachtgever van het Brusselse manuscript goed bekend was met Parijs en zijn literaire wereld. Dit handschrift werd al vermeld in de inventaris van de Bourgondische Bibliotheek van 1467-1469. Ging het dan om een werk dat aan Filips de Goede werd geschonken, of om een opdracht van de hertog zelf? Dit laatste valt alleszins te overwegen omdat dit luxehandschrift werd gekopieerd door Guillebert de Mets, die reeds in dienst was van Jan zonder Vrees vooraleer hij opdrachten voor diens zoon uitvoerde. Bovendien is er een duidelijke band met de persoon van Guillebert zelf, want het boek bevat een tekst waarvan hij de auteur is, de bekende *Description de Paris*, die hem een plaats verzekerde in de Franse geschiedschrijving.

Deze *Description* bestaat uit twee delen: de eerste negentien hoofdstukken beschrijven de geschiedenis van Parijs. Voor het opstellen van de teksten liet Guillebert de Mets zich ruimschoots leiden door de commentaren die Raoul de Presles toevoegde aan zijn vertaling van de *Civitas Dei* (boek 5, hoofdstuk 25), een tekst die hij goed kende, want hij had hem zelf gekopieerd (Brussel, KBR, mss. 9005-9006). Hij gebruikte ook uittreksels van de verhandeling *A toute la Chevalerie* van Jean de Montreuil, één van de auteurs van deze Brusselse verzamelbundel. In het tweede deel van de *Description* schetst Guillebert een persoonlijk en gedetailleerd portret van de Franse hoofdstad, uniek in zijn genre. Deze tekst wordt voorafgegaan door een speels gedicht over de letters van de naam Parijs, mogelijk van de hand van Eustache Deschamps. De *Sénèque des quatre vertus* is de vertaling voor Jean de Berry van een wijd verspreid moreel-didactisch werk, de *Formula honestae vitae* van Martinus van Braga. De vertaler ervan, Jean de Courtecuisse, werd in 1419 kanselier van de Parijse Universiteit. Verder is er een overigens onbekende '*clerc de grand auctorité à Paris*' die de *Traité de parler et de taire* van Albertano da Brescia samenstelde en vertaalde. De twee overige werken zijn van Christine de Pizan: zij was in het eerste decennium van de 15de eeuw in Parijs al een bekende schrijfster en werd als dusdanig geciteerd door de Mets in zijn *Description*.

Deze bundel vangt echter aan met een van de meest succesvolle werken van Christine de Pizan, de *Epistre d'Othéa*. Het is een lange brief waarin de godin Othéa richtlijnen geeft aan de vijftienjarige Hector van Troje. In honderd kwatrijnen op vers, afgewisseld met korte commentaren in proza, probeert Othéa Hector op allegorische wijze een gedragscode bij te brengen die past bij een goede ridder. De tekst laat een groot aantal personificaties optreden van deugden en ondeugden en sluit hierdoor goed aan bij de *Sénèque des quatre vertus*, een tekst die Christine inspireerde in haar *Livre de Prudence* en haar *Livre de la Prod'hommie de l'homme*.

Drie personificaties werden door één van de Meesters van Guillebert de Mets (degene die wij Meester A noemen) afgebeeld op het frontispice van de *Epistre d'Othéa*, overigens de enige miniatuur van deze bundel. Centraal zetelt Vrouwe Rechtvaardigheid (*Justice*) op haar vergulde troon, een rood boek op de knieën en een zwaard in de hand. Rechts wordt ze geflankeerd door *Information*, een klerk met tonsuur die aan het schrijven is, links door Barmhartigheid (*Miséricorde*), een bisschop met mijter en staf die zich vooroverbuigt om haar raad te geven. Op het voorplan staan de namen van andere deugden geschreven: op de muren ter hoogte van de gewelven Rede (*Raison*), Eer (*Honneur*) en Waarheid (*Vérité*); links op de borstwering Godvrezendheid (*Cremeur de Dieu*), Trouw (*Loyauté*), Raad (*Conseil*) en Voorzichtigheid (*Prudence*); rechts op de borstwering Gelijkwaardigheid (*Équité*), Stoutmoedigheid (*Hardement*), Bekendheid (*Renommée*) en Vlijt (*Diligence*). Zoals Christiane Raynaud heeft voorgesteld, laat deze schikking van deugden meerdere lezingen toe die losstaan van de eigenlijke tekst: zo zou Rechtvaardigheid, gekroond door Eer, op Godvrezendheid, Trouw,

Raad en Voorzichtigheid een beroep kunnen doen om de raadgevingen van Barmhartigheid te volgen en Rede te laten triomferen.

Het frontispice werd op een vals bifolium geschilderd. De tekst op de versozijde is een exacte kopie van de *Epistre d'Othéa* uit het Brusselse handschrift KBR, ms. IV 1114 (f. 123v), dat eveneens door Guillebert de Mets werd geschreven. We kunnen er uit afleiden dat beide handschriften gekopieerd werden op basis van een bestaand model (een legger) of dat deze verzamelbundel werd gekopieerd op basis van KBR, ms. IV 1114. De rectozijde van de tweede pagina van het bifolium is onbeschreven, terwijl de versozijde het vervolg is op de drie regels onder het frontispice, hier ook uitgevuld in één kolom. Alexander Byvanck heeft terecht opgemerkt dat beide pagina's aanvankelijk tegen elkaar gekleefd waren, waar enkele materiële sporen van getuigen. In elk geval besloot men al heel vroeg tot een andere vormgeving van de *Epistre d'Othéa*: hij werd niet in twee kolommen maar in één kolom geschreven, waarschijnlijk omdat men een homogeen boekvolume beoogde. Misschien verkoos de opdrachtgever een bladschikking met brede blanco marges en homogene tekstblokken geschreven in een wijdlopig bastardaschrift zo eigen aan de handschriften van het Bourgondisch Hof.

In KBR, ms. IV 1114 vinden we een miniatuur die zeer sterk gelijkt op het frontispice van ms. 9559-64 en toe te schrijven is aan dezelfde verluchter. Samen met andere miniaturen getuigt ze van een nauwe samenwerking van de Meesters van Guillebert de Mets met de schrijver aan wie ze hun naam ontlenen, zoals ook blijkt uit de *Decamerone* van het Arsenal (Parijs, Arsenal, ms. 5070). Om deze alliantie te bezegelen, bracht Guillebert de Mets regelmatig een *final touch* aan door zelf inscripties toe te voegen op de miniaturen in de boeken die hijzelf geschreven had. Dit is ook hier het geval, net als in de *Decamerone*, de *Cité de Dieu* van Gui Guilbaut (Brussel, KBR, ms. 9006) en de *Roman de Mélusine* in Parijs (Parijs, BNF, ms. fr. 12575).

Bibliografische oriëntatie: Grévy-Pons 1980; Raynaud 1993, p. 58; LDB-III 2006, p. 118-124; Byvanck 1931 p. 99.

Dominique Vanwijnsberghe – Erik Verroken

◂ ILL. 94
Gerechtigheid, omringd door Barmhartigheid en Informatie.
Christine de Pizan, *Epistre d'Othéa*. Brussel, KBR, ms. IV 1114, f. 123r.

▸ ILL. 95
Gerechtigheid, omringd door Barmhartigheid en Informatie.
Christine de Pizan, *Epistre d'Othéa*. Brussel, KBR, ms. 9559-64, f. 7r.

BIBLIOTHEQUE
DE MONS

Cy comence lepistre othea la deesse de prudence
Quelle enuoya a ector de troyes en leage de xv. ans

Thea deesse de prudence
Qui adresce les bons en vaillance
A toy hector noble prince puissant